

Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Τόμ. 13 (2014)

Special Issue - Life Skills

ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ

Αγγελική Γιαννικοπούλου (Angeliki Gianikouroulou),
Ελένη Πασχαλίδου

doi: [10.12681/icw.17919](https://doi.org/10.12681/icw.17919)

Copyright © 2018, Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γιαννικοπούλου (Angeliki Gianikouroulou) Α., & Πασχαλίδου Ε. (2014). ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, 13, 79–91. <https://doi.org/10.12681/icw.17919>

ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η λογοτεχνία και η τέχνη μοιάζουν να είναι ο φυσικός χώρος έκφρασης των πιο δυνατών, των πιο ιδιαίτερων συναισθημάτων. Στην παιδική λογοτεχνία για μικρότερα παιδιά, έτσι όπως αποτυπώνεται με λέξεις και εικόνες στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, η παρουσία των συναισθημάτων σημαδεύεται από δύο τάσεις: α) Ιστορίες όπου η έκφραση και η διαχείρισή τους αποτελεί το κεντρικό θέμα μιας σειράς βιβλίων τα οποία διακρίνονται για την παιδαγωγική τους θεώρηση και β) Διηγήσεις στις οποίες τα συναισθήματα ενυπάρχουν παρεμπιπτόντως, αφού ανέκαθεν αποτελούσαν το υλικό των λογοτεχνικών αφηγήσεων. Στην παρούσα εργασία θα μελετηθούν τρόποι έκφρασης και αποτύπωσης των πιο εύληπτων συναισθημάτων ανεξάρτητα από ειδολογικά (π.χ. παραμύθι, παροιμία) ή ιδεολογικά κριτήρια (π.χ. παιδαγωγικές σκοπιμότητες). Θα παρουσιαστεί μια σειρά από διδακτικές παρεμβάσεις όπου τα παιδιά του νηπιαγωγείου έρχονται σε επαφή με την έκφραση συναισθημάτων στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, αποκωδικοποιούν τους κώδικες με τους οποίους εκείνο εκφράζεται και δημιουργούν τα δικά τους πρωτότυπα κείμενα/ βιβλία προκειμένου να αποτυπώσουν προσωπικές τους συναισθηματικές καταστάσεις. Τοποθετώντας την έμφαση όχι στη διαχείριση αντίστοιχων συναισθημάτων στη δική τους ζωή, αλλά στον τρόπο έκφρασή τους σε ένα πολυτροπικό είδος, όπως το εικονογραφημένο βιβλίο, τα παιδιά μαθαίνουν να διαβάζουν τα βιβλία τους, τον κόσμο γύρω τους, αλλά και μέσα τους σε μια λογοτεχνία που λειτουργεί τότε ως παράθυρο (πώς αισθάνονται οι άλλοι) και τότε ως καθρέφτης (πώς νιώθουμε εμείς οι ίδιοι).

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, παιδιά προσχολικής ηλικίας, συναισθήματα, λεκτικό κείμενο, εικονογράφηση, παρακείμενο

KINDERGARTNERS READ EMOTIONS DEPICTED IN THEIR PICTURE BOOKS

ABSTRACT

In picture books for young children, emotions are depicted in verbal and visual texts according to two basic trends: a) Issue books, where their central theme is the expression and management of the emotions. Those books are marked by a clear pedagogy (e.g. how to cope with anger, jealousy, etc.); and b) Stories in which emotions are important for their plots, because literature is always about strong emotions (e.g. Iliad is based on Achilles' rage). This paper examines how emotions are depicted in children's picture books regardless of their genre (e.g. fairy tale, fable, proverb) and ideological messages. It presents a series of teaching interventions in kindergarten; preschoolers decipher the visual and verbal codes, in which picture books express emotions, and create their own books in order to express their own feelings. The paper focuses not on the management of emotions in their everyday lives, but on the ways of their communication in the multimodal genre of picture books. Through their picture books children learn how to read the emotions outside of them, into the world, and also inside them, into themselves, in a literature that functions both as window (how do others feel) and mirror (how do you feel).

KEY WORDS

Picture book, kindergartners, emotions, verbal text, illustration, paratext

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η λογοτεχνία, όπως άλλωστε και κάθε μορφής τέχνη, μοιάζει να είναι ο φυσικός χώρος έκφρασης των πιο δυνατών, των πιο ιδιαίτερων συναισθημάτων, τα οποία αντιμετωπίζονται με σεβασμό ακόμη και όταν είναι αρνητικά. Η Ιλιάδα τραγούδησε την οργή του Αχιλλέα, τα παραμύθια μίλησαν για το φθόνο της μητριάς απέναντι στην όμορφη προγονή της και μια σοφόκλεια τραγωδία αναφέρθηκε στον πόνο της πληγωμένης γυναίκας που από ερωτική ζήλια οδηγείται μέχρι την παιδοκτονία.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Στο χώρο των κειμένων για μικρότερα παιδιά έτσι όπως αποτυπώνονται με λέξεις και εικόνες στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, η παρουσία των συναισθημάτων υπακούει σε δύο τάσεις: α) Ιστορίες

όπου η έκφραση και η διαχείρισή τους αποτελεί το κεντρικό θέμα μιας σειράς βιβλίων (issue books) τα οποία συνήθως διακρίνονται για την παιδαγωγική τους θεώρηση (π.χ. το πένθος) και β) Διηγήσεις στις οποίες τα συναισθήματα ενυπάρχουν παρεμπιπτόντως, αφού ανέκαθεν αποτελούσαν αναπόσπαστο στοιχείο των λογοτεχνικών αφηγήσεων –π.χ. ο τρόμος των τριών μικρών λύκων απέναντι στο Ρούνυ Ρούνυ το ύπουλο κακό γουρούνι εκφράζεται σε ένα βιβλίο που μιλά για αντιστεροτυπικούς λογοτεχνικούς χαρακτήρες ή, ενδεχομένως, για την ισορροπία του τρόμου μιας ψυχοπολεμικής λογικής (Οικονομίδου, 2000).

Αναφορικά με την πρώτη τάση, σύμφωνα με την οποία τα συναισθήματα είναι σαφώς το θέμα τους, τα σχετικά βιβλία διαφοροποιούνται μεταξύ τους κυρίως:

- Στον αριθμό των συναισθημάτων, αφού ορισμένα αναφέρονται σε μια ευρεία γκάμα, ενώ κάποια άλλα μονοπωλούνται από ένα συγκεκριμένο συναίσθημα, π.χ. ζήλια.
- Στο είδος των συναισθημάτων, αφού προτιμώνται όσα αφορούν τα παιδιά (π.χ. ζήλια μετά τη γέννηση αδελφού/ αδελφής, όπως η *Αγαπούλα* της Μπαμπέτ Κολ), ενώ συνήθως αποσιωπώνται τα θεωρούμενα ως μη παιδικά, όπως η κατάθλιψη (*Η μαμά του Μάρκου έχει κατάθλιψη*).
- Στο είδος των κειμένων, αφού ενδέχεται όχι μόνο να ανήκουν σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη (π.χ. έντεχνο παραμύθι, μικρή ιστορία), αλλά ακόμη και να αποτελούν βιβλία γνώσεων που παρουσιάζουν σε τόνο πληροφοριακό συγκεκριμένα συναισθήματα (π.χ. το βιβλίο *Τα συναισθήματα* από τις εκδόσεις Κέδρος).
- Στο μήνυμα, που ενδέχεται είτε να λανθάνει και να εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του αναγνώστη να οδηγηθεί σε αυτό είτε να διατυπώνεται σαφώς ‘εκβιάζοντας’ τη συμμόρφωση του αποδέκτη με την ιδεολογία του κειμένου.
- Στην αξία τους, τόσο από άποψη λογοτεχνική όσο και παιδαγωγική, αφού καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα από ιδιαίτερα αξιόλογα βιβλία (π.χ. για το θυμό ξεχωρίζει *Ο Θυμωμένος Άρθουρ*) μέχρι μάλλον ανούσια και αδιάφορα.

Από την άλλη, στη δεύτερη ευρύτερη κατηγορία των λογοτεχνικών βιβλίων ο αναγνώστης έρχεται σε επαφή με τα συναισθήματα των ηρώων, που υπάρχουν ακόμη και όταν δεν αναφέρονται και υπονοούνται ακόμη και όταν δεν εκφράζονται. Άλλοτε μέσω της λεκτικής και άλλοτε της οπτικής τροπικότητας, τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία με πλήθος κειμενικών και περικειμενικών στοιχείων, μεταφέρουν στους αναγνώστες-θεατές τους τα συναισθήματα των μυθοπλαστικών ηρώων και προκαλούν τις δικές τους συναισθηματικές αντιδράσεις για όσα συμβαίνουν στον παραμυθικό κόσμο.

ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ

Η ενασχόληση με τα βιβλία δίνει την ευκαιρία στα παιδιά του νηπιαγωγείου να ανακαλύψουν τα συναισθήματα μέσα στη μαγεία των λέξεων και των χρωμάτων, να συζητήσουν για αυτά και να περάσουν από τα άβυστα μονοπάτια της μυθοπλασίας στα δικά τους βιώματα (Πατέρα & Τσιλιμένη, 2012). Σε μια σχέση αμφίδρομη, που εμπλουτίζει την ανάγνωση των κειμένων με την εγκυρότητα των βιωμένων εμπειριών και φέρνει στην πραγματική ζωή την αλήθεια της παραμυθικής αφήγησης, τα παιδιά επικεντρώνονται στα συναισθήματα, την πρώτη ύλη της ζωής και της λογοτεχνίας. Μάλιστα ακόμη και κείμενα, όπως τα κλασικά παραμύθια, που δεν δημιουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν παιδαγωγικούς σκοπούς φαίνεται να συμβάλλουν στην συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών του νηπιαγωγείου και προτείνονται ως το κατάλληλο υλικό για ένα πρόγραμμα συναισθηματικής καλλιέργειας (Fleer & Hammer, 2013).

Τα συναισθήματα, που αναπόφευκτα αποτελούν το υφάδι της λογοτεχνικής εμπειρίας, γίνονται αντικείμενο προσοχής των παιδιών, ενώ συγχρόνως τους δίνεται η ευκαιρία να εξωτερικεύσουν πώς αισθάνονται τα ίδια. Γι’ αυτό και κάποια εικονογραφημένα παρέχουν ‘εργαλεία’ που θα βοηθήσουν τους μικρούς αναγνώστες τους όχι μόνο να περιγράψουν αλλά και να αντιμετωπίσουν τα συναισθήματά τους. Για παράδειγμα, το βιβλίο *Τι Φοβούνται τα Παιδιά του Κόσμου*, συμπεριλαμβάνει καρτέλες θάρρους, ενώ *Ο Μεγάλος Θυμός*, συνοδεύεται από το «Θυμόμετρο» που αποσκοπεί στη μέτρηση της

έντασης του παιδικού θυμού υποβάλλοντας συγχρόνως τη βασική θέση της ιστορίας ότι η εμφάνιση και η καταστρεπτική του μανία εξαρτάται αποκλειστικά από το ίδιο το παιδί, που έχει πάντοτε τη δυνατότητα να τον εξουδετερώσει περιορίζοντάς τον μέσα στο γαλάζιο κουτί της ηρεμίας.

Καθώς οι μικροί μαθητές/ μαθήτριες του νηπιαγωγείου διαβάζουν εικονογραφημένα βιβλία έρχονται σε επαφή με τα ανθρώπινα συναισθήματα που στο παιδικό βιβλίο εκφράζονται με άξονα όχι μόνο το λεκτικό και το οπτικό κείμενο αλλά και το περικείμενο. Τοποθετώντας την έμφαση, αντίθετα από πολλές διδακτικές παρεμβάσεις (Κουρμούζη & Κούτρας, 2011), όχι στη διαχείριση αντίστοιχων συναισθημάτων στη δική τους ζωή, αλλά στον τρόπο έκφρασή τους σε ένα πολυτροπικό είδος όπως το εικονογραφημένο βιβλίο, τα παιδιά μαθαίνουν να διαβάζουν τα βιβλία τους και τον κόσμο γύρω τους αλλά και μέσα τους σε μια λογοτεχνία που λειτουργεί τότε ως παράθυρο (πώς αισθάνονται οι άλλοι) και τότε ως καθρέφτης (πώς νιώθουμε εμείς οι ίδιοι):

Μέρες Αγάπης. Συνήθως τα αφιερώματα σε συγκεκριμένο συναίσθημα δίνουν την ευκαιρία στα παιδιά να επικεντρωθούν σε αυτό, να το παρατηρήσουν στα βιβλία και γύρω τους και να συνδέσουν τον κόσμο της λογοτεχνίας με τα προσωπικά τους βιώματα. Γι' αυτό σε ένα κουτί ή ένα κομμάτι υφάσματος σε σχήμα καρδιάς τα παιδιά συγκεντρώνουν τα βιβλία της καρδιάς, δηλαδή όσα μιλούν για την αγάπη, και συνήθως το δηλώνουν στον τίτλο τους (π.χ. *Μάντεψε πόσο σ' αγαπώ, Θα σ' αγαπώ ό,τι κι αν γίνει, Μαμά μου, σ' αγαπώ, Λύκε Λύκε σ' αγαπώ, Αν τα' αγαπάς ξανάρχονται, Αυτός που αγαπώ έχει μια κόκκινη μπουλά κλπ.*). Τα παιδιά τα διαβάζουν στις 'Μέρες Αγάπης' και βρίσκουν την ευκαιρία να μιλήσουν και για τις δικές τους αγάπες.

Ζήλια είναι. Βιβλία που δίνουν την ευκαιρία στα παιδιά να εκφράσουν τα δικά τους συναισθήματα μπορούν να δημιουργηθούν στη λογική των εικονολεκτικών στιγμιότυπων του 'Αγάπη είναι', όπου μετά την επανάληψη του πανομοιότυπου λεκτικού μοτίβου περιγράφεται με μια φράση και εικονογραφείται μια βασική στιγμή του συγκεκριμένου συναισθήματος. Π.χ. «Ζήλια είναι να τρώει αυτός παγωτό και εσύ όχι», «Ζήλια είναι η κούκλα της Ειρήνης».

Άλλα είδη ίδιο συναίσθημα. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουν τα παιδιά πώς το ίδιο συναίσθημα, π.χ. η φιλία, εκφράζεται σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη. Σε εικονογραφημένες ιστορίες (όπως το *Φίλοι* του Ρομπ Λιούις), στα πρόσωπα της μυθολογίας (π.χ. *Δάμων και Φιντίας*), στα λαϊκά παραμύθια, στους μύθους του Αισώπου (π.χ. *Οι δύο φίλοι και η αρκούδα*) και φυσικά στα κόμικς όπως η διάσημη φιλία του Αστεριξ με τον Οβελίξ. Σε αυτά καλό είναι να προστεθούν και είδη όπως οι παροιμίες ελληνικές και ξένες (π.χ. *Παροιμίες απ' όλο τον κόσμο*) ή τα γνωμικά («Αδειανό βαρέλι φίλο δεν πιάνει», «Αν δεν έχεις φίλο είσαι μ' ένα χέρι», «Όποιος βρήκε φίλο καλό, βρήκε μεγάλο θησαυρό») αλλά και ποιήματα και ρητά (π.χ. τα λόγια του Σωκράτη «Ο ισχυρός έχει σκλάβους, ο πλούσιος κόλακες και ο σοφός φίλους»).

Λεκτικό κείμενο

Οι λέξεις δημιουργούν συναισθήματα και η λογοτεχνία ως τέχνη του λόγου στηρίζεται σε αυτές για να τα εκφράσει. Για τα παιδιά του νηπιαγωγείου έχει πραγματικό ενδιαφέρον να ανιχνεύσουν το σχετικό λεκτικό υλικό στα βιβλία τους και στη συνέχεια να πειραματιστούν και τα ίδια χρησιμοποιώντας το προκειμένου να καταγράψουν στα δικά τους κείμενα τις συναισθηματικές καταστάσεις των ηρώων τους:

Ντροπή σου. Πάνω σε ένα κόκκινο χαρτόνι συγκεντρώνονται με κέντρο το συναίσθημα της ντροπής όλες οι σχετικές λέξεις και εκφράσεις. Τα παιδιά συζητούν για την προέλευσή τους (π.χ. «Αιδώς Αργείου»), τις εννοιολογικές διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσά τους (π.χ. ντροπή, σεβασμός) και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκφωνούνται (π.χ. Φτου σου!!).

Υπογράμμισε το συναίσθημα. Τα παιδιά επιλέγουν ανάλογα με το χρώμα κανσόν χαρτόνια συναισθημάτων (π.χ. Χαρά, Λύπη, Θυμός) και τα διακοσμούν αναλόγως. Καθώς η νηπιαγωγός

ξαναδιαβάζει μία αγαπημένη ιστορία (π.χ. *Φίλοι*) από φωτοτυπία αυτή τη φορά, τα παιδιά προσπαθούν να ανιχνεύσουν τις φράσεις που περιγράφουν ή δημιουργούν έντονα συναισθήματα στον ήρωα «γύρισε απογοητευμένος», «αυτός μυρίζει!», «ο Καπέλας δεν είναι πολύ έξυπνος», «η Λευκή είναι ντροπαλή», «η Γαλανή κάνει πολλή φασαρία». Τις κόβουν και τις κολλούν στο αντίστοιχο χαρτόνι.

Κυνηγοί λέξεων. Καθώς τα παιδιά διαβάζουν τα βιβλία τους συγκεντρώνουν τις λέξεις που αναφέρονται σε κάποιο συγκεκριμένο συναίσθημα και τις κλείνουν στο ανάλογο κουτί, π.χ. το 'Κουτί του Θάρρους'. Από τα *Τρία Μικρά Λυκάκια* το κουτί θα φιλοξενήσει εκφράσεις όπως «και δεν πα να φουσήξεις», «δεν τρελαθήκαμε!», «να πας να πιγείς!». Το περιεχόμενο του κουτιού εμπλουτίζεται και με τίτλους βιβλίων όπως *Ο γενναίος ραφτάκος*, *Ο Γιάννης που δεν ήξερε τον φόβο*. Κατά καιρούς τα παιδιά επανέρχονται για να ξαναδιαβάσουν τους θησαυρούς του κουτιού τους.

Ομιλούντα ονόματα. Πολύ συχνά στα παραμύθια οι ιδιότητες των ηρώων αποτυπώνονται στα ... ονόματά τους. Χαρακτηριστική περίπτωση ο *Τρομάρας* του Βιζυηνού που στηρίζεται στη δισημία του ρήματος 'τρομάζω', το οποίο ενδέχεται να είναι αμετάβато (δηλαδή τρομάζω εγώ) αλλά και μεταβατικό (δηλαδή τρομάζω κάποιον άλλο). Μετά την ανάγνωση του *Τρομάρα* και αφού τα παιδιά είναι πλέον σε θέση να αιτιολογήσουν το όνομά του, προσπαθούν να δώσουν ομιλούντα ονόματα συναισθημάτων και σε πρόσωπα που συναντούν σε άλλες ιστορίες. Έτσι μετά το Χαχανούλη που σίγουρα είναι πάντα χαρούμενος και το Δρακουμέλ που σκορπίζει τον τρόμο στο χωριό των Στρουμφ, τα παιδιά ανακαλύπτουν στα *Τρία Γουρουνάκια*, τον Τρεμούλη και τον Αγριάδα, αλλά και τον Παιρνεύκολα στο *Μεγάλο Θυμό*.

Εξώφυλλα. Από διαφορετικές εκδόσεις συλλέγονται εξώφυλλα (ή εικόνες που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως εξώφυλλο) να εικονίζουν τον ίδιο ήρωα σε διαφορετικές φάσεις της εξέλιξης της πλοκής και σε διαφορετικές συναισθηματικές καταστάσεις. Τα παιδιά παρατηρούν τα συναισθήματα των ηρώων και περιγράφουν τη σκηνή που απεικονίζεται σε καθένα από αυτά εστιάζοντας στον τρόπο που αισθάνεται ο ήρωας. Κάποιες φορές μάλιστα τους ζητείται να αντιστοιχήσουν μια εικόνα με μια λέξη που εκφράζει συναισθηματική κατάσταση. Έτσι με αφορμή το γνωστό αισώπειο μύθο *Το λιοντάρι και το ποντίκι*, έχουν επιλεγεί εικόνες όπου το λιοντάρι νιώθει Λυπημένο, Αισιόδοξο, Απορημένο, Αδιάφορο, Απελπισμένο, Θυμωμένο. Αρχικά τα παιδιά προσπαθούν να αντιστοιχήσουν εικόνα και επίθετο και στη συνέχεια να φτιάξουν το δικό τους εξώφυλλο αποτυπώνοντας τη συναισθηματική κατάσταση του λιονταριού που θεωρούν ότι θα εξυπηρετούσε καλύτερα τις λειτουργίες του εξωφύλλου.

Εικόνα 1. Διαφορετικές εικόνες για εξώφυλλα του ίδιου μύθου

Υπερβολές. Με αφορμή το βιβλίο του *Θυμωμένου Άρθουρ* τα παιδιά προσπαθούν να δείξουν πόσο μεγάλος γίνεται κάποιες φορές ο θυμός τους. Μετά ζωγραφίζουν τις προτάσεις τους και τις δένουν σε βιβλίο με τίτλο *Την τελευταία φορά που θύμωσα* και αποτελεί ένα βιβλίο που ασχολείται συγχρόνως με το θυμό και την υπερβολή. Π.χ. Έριξα δύο αεροπλάνα, Τρύπησα ένα βουνό και πέρασα από την άλλη, Με άκουσαν στο Βόρειο Πόλο.

Τελικά τι είναι θυμός ή η μεταφορική χρήση της γλώσσας: Ξεφυλλίζοντας τα βιβλία του θυμού παρατηρούμε ότι σε καθένα από αυτά εκείνος παρομοιάζεται με κάτι διαφορετικό, που καταγράφει το είδος, την ένταση και τα αποτελέσματα που προκαλεί. Στο βιβλίο του Κώστα Χαραλά το *Κουτί του Θυμού*, ο θυμός είναι διαφορετικός για κάθε μέλος της οικογένειας και βρίσκεται καλά κρυμμένος σε ένα κουτί: του γιου είναι φωτιές που καίνε, της αδελφής καρφιά που τσιμπούν και πονούν, του πατέρα σφυριά που άγρια σφυροκοπούν, και της μητέρας ένας τυφώνας που κάνει τα παράθυρα να τρίζουν. Τυφώνας, σεισμός και φυσική καταστροφή είναι ο θυμός του μικρού Άρθουρ στο ομώνυμο βιβλίο, ενώ στο *Μεγάλο Θυμό* το ομώνυμο συναίσθημα οπτικοποιείται σαν ένα κόκκινο τέρας που όταν αφηθεί ελεύθερο καταστρέφει τα πάντα.

Με αφορμή παρόμοια βιβλία και συμπληρώνοντας τη φράση «Ο θυμός είναι», τα παιδιά φτιάχνουν τις δικές τους παρομοιώσεις για να περιγράψουν το θυμό ή οποιουδήποτε άλλο συναίσθημα που ενδέχεται να πάρει πολλές διαφορετικές μορφές. Μερικές ενδεικτικές απαντήσεις για το «Ο θυμός είναι»: «μια μεγάλη καραμπόλα, όταν η αδελφή μου μου παίρνει τα παιχνίδια μου και ένα μικρό τρακάρισμα, όταν τσιρίζει», «μια βόμβα που σε λίγο θα πέσει και θα διαλύσει την αδελφή μου που μου τραβάει τα μαλλιά», «ένα τανκ που περνάει πάνω από τα σπίτια και τα λιώνει όλα, και όσα φταίνε και όσα δε φταίνε».

Αν η ζήλεια ήταν: Η Ζήλεια από τη σειρά *Τι νιώθεις;* ξεκινά με την περιγραφή του συναισθήματος στην προσωποποιημένη εκδοχή του ορίζοντάς το σαν ένα ανθρωπάκι με ένα τεράστιο μάτι, που ψάχνει να βρει εχθρούς εκεί που δεν υπάρχουν –η εικόνα ανακαλεί παραμυθικές μνήμες, όπως για παράδειγμα τις φθονερές αδελφές της Σταχτοπούτας που στην εκδοχή των Γκριμς τιμωρήθηκαν με τύφλωση ως ο μόνος τρόπος να απαλλαγούν από τη ζήλεια τους. Με αφορμή παρόμοια βιβλία τα παιδιά προσπαθούν να φτιάξουν το τέρας των αρνητικών συναισθημάτων τους. Σε αυτήν τους την προσπάθεια, θα βοηθούσε αν προηγούνταν συζητήσεις όχι μόνο αναφορικά με τις αιτίες και τον τρόπο εκδήλωσης των συναισθημάτων αλλά και λεκτικές προκλήσεις του τύπου «Αν η ζήλεια ήταν...»:

- Χρώμα, ποιο θα ήταν; (-Κάτι μαύρο, γιατί δεν είναι καλή)
- Γραμμή, ποια θα ήταν; (-Μια μουτζούρα)
- Αίσθηση αφής, ποια θα ήταν; (-Σα να πιάνεις μια σάυρα)
- Γεύση, με τι θα έμοιαζε; (-Ξινή σαν ξίδι)
- Φυσικό φαινόμενο, ποιο θα ήταν; (-Μεγάλη ζέστη, όταν δεν μπορείς να αναπνεύσεις)
- Μυρωδιά, σαν τι θα μύριζε; (-Σα βόθρος)
- Μουσική, πώς θα ακουγόταν; (-Άσχημη μουσική)
- Φρούτο ή λαχανικό, ποιο θα ήταν; Σε αυτό το σημείο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το βιβλίο *How Are You Peeling: Foods with Moods* που παρουσιάζει μια σειρά φωτογραφίες φυτών ... με έντονα συναισθήματα.

Παροιμιώδεις εκφράσεις: Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συλλογή των παρομοιώσεων που αναφέρονται σε συναισθήματα. Για εκφράσεις όπως «είναι σαν ταύρος σε υαλοπωλείο», ή «νιώθω σαν την μύγα μες στο γάλα» έχει ενδιαφέρον να ζητηθεί από τα παιδιά να προσπαθήσουν να τις ερμηνεύσουν αντιστοιχώντας τις σε ένα βιβλίο. Έτσι για παράδειγμα για την πρώτη έκφραση επιλέγεται ο *Θυμωμένος Άρθουρ*, ενώ για τη δεύτερη βιβλία όπως το *Κάτι Άλλο, Θέλω μια αγκαλιά, Το ταξίδι της Λίζας* και το *Άσχημόπαπο*.

Ιστορία στην ... υπερκυριολεξία. Η υπερκυριολεξία που προκύπτει αν μια μεταφορική έκφραση εκληφθεί κυριολεκτικά, μπορεί να εμπνεύσει ενδιαφέρουσες ιστορίες ακόμη και στα παιδιά του

νηπιαγωγείο υ Με αφορμή τη Λίμνη των Δακρύων της Αλίκης των Θαυμάτων, όπο υ η μικρή πρωταγωνίστρια κινδύνευσε να πνιγεί στα δάκρυά της, τα παιδιά συλλέγουν μεταφορικές εκφράσεις που αναφέρονται σε συναισθήματα και συνήθως αποτελούν τη σωματοποιημένη έκφρασή τους π.χ. «μαύρισε η καρδιά μου», «λύθηκα από τα γέλια», «μου κόπηκαν τα γόνατα», «έχασα τη λαλιά μου», «κοκάλωσα από το φόβο μου», «γελούν και τα μουστάκια του» και την αποδίδουν πρώτα μεταφορικά και μετά κυριολεκτικά σε μια ζωγραφιά και μια περιγραφή ή ιστορία που αναφέρεται σε αυτήν.

Οπτικό κείμενο

Παράλληλα με το λεκτικό και το οπτικό κείμενο εκφράζει συναισθήματα, ακόμη και στην περίπτωση που αρνείται τη ρεαλιστική τους αποτύπωση και περιορίζεται αποκλειστικά σε αφηρημένες συνθέσεις με γραμμές, χρώματα και σχήματα. Τόσο σε θεωρητικό επίπεδο (δες το βιβλίο *Picture This* της Molly Bang) όσο και σε βιβλία χωρίς λόγια (δες τη σειρά των κλασικών παραμυθιών της Lavater) υποστηρίζεται ότι αφηρημένα σχήματα, γραμμές και χρώματα είναι σε θέση να εκφράσουν και να μεταδώσουν συναισθήματα ακόμη και σε εικόνες στις οποίες απουσιάζει ένα αναγνωρίσιμο θέμα. Όμως, ακόμη και στις θεωρούμενες ως εύκολες εικόνες, στις οποίες τα συναισθήματα εκφράζονται με τους συνήθεις τρόπους (π.χ. η λύπη με το κλάμα και η χαρά με το γέλιο), καλό είναι τα παιδιά να ασχοληθούν με την αποκωδικοποίησή τους, αφού τους δίνεται η ευκαιρία να συζητήσουν για θέματα με μεγάλο ενδιαφέρον.

Κοίτα πώς νιώθουν. Ξεφυλλίζοντας τα βιβλία τους, αλλά και περιοδικά για να μπορούν να κόψουν τις σχετικές εικόνες, τα παιδιά συναντούν στιγμιότυπα ατόμων που βιώνουν συγκεκριμένα συναισθήματα. Με αυτά δημιουργούν ένα κολλάζ που αποτελεί το φωτογραφικό πανόραμα ενός συγκεκριμένου συναισθήματος.

Χωρίς λόγια: Το εικονογραφημένο βιβλίο χωρίς λόγια (worldless picturebook) είναι αναγκασμένο να εκφράζει συναισθήματα χωρίς λεκτική διαμεσολάβηση. Γι' αυτό και η ανάγνωσή του από παιδιά προσχολικής ηλικίας αποδεικνύεται ιδιαίτερα απαιτητική και ενδιαφέρουσα, αφού η συναισθηματική κατάσταση των ηρώων αισθητοποιείται κυρίως μέσω της στάσης του σώματος και των εκφράσεων του προσώπου. Για παράδειγμα, στο βιβλίο *You Can't Take a Balloon into the Metropolitan Museum* και σε διαδοχικές εικόνες η ανεμελιά, η έκπληξη, η απαγόρευση, η προτροπή, η άρνηση και η συγκατάβαση αποτελούν τα βασικά συναισθήματα στη σειρά των καρτέ που απεικονίζουν την αρχική συνάντηση της μικρής με το κίτρινο μπαλόνη και του φύλακα του μουσείου.

Το σκηνικό του τρόμου. Με αφορμή ένα συγκεκριμένο παραμύθι, π.χ. της Κοκκινোসκουφίτσας, τα παιδιά παρατηρώντας μια σειρά από εικόνες, προσπαθούν να προσδιορίσουν ποια στοιχεία της εικόνας δημιουργούν ένα συγκεκριμένο συναίσθημα, π.χ. το φόβο. Καταλήγουν ότι σε αυτό συμβάλλουν τα χρώματα, τα σχετικά μεγέθη (π.χ. μεγάλος λύκος, μικρό παιδί), το δίδυμο φως-σκοτάδι, η πλαισίωση (π.χ. τα δόντια του λύκου), η οπτική γωνία (Dutch angle), αλλά και οι διάφοροι συμβολισμοί (π.χ. τα χέρια – πιρούνια του λύκου).

Εικόνα 1. Το σκηνικό του τρόμου.

Τρομόμετρο. Συχνά τα παιδιά έρχονται σε επαφή στα βιβλία τους με φοβικά ερεθίσματα, χαρακτήρες ή σκηνές. Η σχετική εικονογράφηση έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει την αίσθηση φόβου, να την απαλύνει ή ακόμη και να την εξουδετερώσει ολοκληρωτικά. Τα παιδιά συγκεντρώνουν εικόνες από την ίδια ιστορία και τις ταξινομούν με κριτήριο το φόβο που προκαλούν. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο λύκος που στις διαφορετικές του εκδοχές μπορεί να γίνει από άγριος και τρομαχτικός μέχρι ευχάριστος ή ... γελοίος.

Διαβάζοντας συναισθήματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν βιβλία που επιλέγουν την εικονογράφηση όχι των γεγονότων, αλλά των συναισθημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η *Cinderella* (=Σταχτοπούτα) της Kveta Pacsova, όπου η έμφαση μετατοπίζεται από το πώς φαίνεται η ηρωίδα στο πώς αισθάνεται. Γι' αυτό και όταν εικονογραφείται η ζωή της στο σπίτι της μητριάς της προτιμάται ένα πορτρέτο της που κλαίει, ενώ στη συνάντησή της με τον πρίγκιπα η σελίδα γεμίζει με καρδιές σε διάφορα χρώματα και μεγέθη.

Με αφορμή αυτό το βιβλίο τα παιδιά φτιάχνουν τις δικές τους εκδοχές συναισθημάτων απεικονίζοντας όχι τα επιμέρους γεγονότα αλλά τα συναισθήματα των χαρακτήρων. Εικονογραφώντας τον αισώπειο μύθο του *Λαγού και χελώνας*, αρχικά φτιάχνουν έναν υπεραισιόδοξο, χαρούμενο λαγό και μια μάλλον τρομαγμένη χελώνα για να καταλήξουν στο τέλος στο ντροπιασμένο λαγό και τη χαρούμενη χελώνα.

Δακρυσμένα πορτρέτα. Τα παιδιά απομονώνουν στα βιβλία τους ήρωες που απεικονίζονται να εκφράζουν τα συναισθήματά τους με έναν συγκεκριμένο τρόπο, π.χ. δάκρυα για τη λύπη. Παρατηρούν τις δακρυσμένες εικονογραφήσεις και τις συγκρίνουν με πορτρέτα φιλοτεχνημένα από γνωστούς ζωγράφους. Σε μια προσπάθεια σύνδεσης της ανάγνωσης βιβλίων με τις εικαστικές τέχνες (Κάντζου, Δαμηλάκη & Λαμπρινέα, 2009), ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν έργα τέχνης και εικονογραφήσεις που ανήκουν σε διαφορετικά είδη, τεχνοτροπίες, σχολές –π.χ. ένα ρεαλιστικό έργο εκφράζει τη λύπη με τρόπο πολύ διαφορετικό από το καρτουνίστικο. Μάλλον ξεχωρίζει ο κυβιστικός πίνακας του Πικάσο *Η κλαίουσα* (*The Weeping Woman*, 1937). Τα παιδιά προσπαθούν να εξηγήσουν την παρουσία της λευκής φόρμας στην περιοχή του στόματος. Άλλα μιλούν για χαρτομάντιλο που παραπέμπει σε δάκρυα και άλλα για σκληρό, κρύο πάγο και σπασμένα κρύσταλλα που υποδηλώνουν πόνο.

Εικόνα 3. Τα δακρυσμένα πορτρέτα.

Ποιο ταιριάζει. Με αφορμή κάποιο βιβλίο, π.χ. *Ο Θυμωμένος Αρθουρ*, τα παιδιά προσπαθούν από μια σειρά απλών σκίτσων που παριστάνουν σε αδρότατες γραμμές κάποιες συναισθηματικές καταστάσεις (π.χ. *emoticons < emotions + icons*) να ανακαλύψουν εκείνο που απεικονίζει το συναίσθημα του βιβλίου. Έτσι μαθαίνουν να διαβάζουν αφαιρετικές εικόνες και να κατανοούν τις βασικές συμβάσεις απεικόνισης των συναισθημάτων.

Τα συναισθήματα στα κόμικς. Αρκετές συμβάσεις των κόμικς έχουν περάσει και στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο και θα είχε ενδιαφέρον αν τα παιδιά έρχονταν σε επαφή μαζί τους. Για παράδειγμα, στα κόμικς, ο θυμός εκφράζεται με εικόνες ατόμων που βγάζουν καπνούς από τα αυτιά, είναι κατακόκκινοι, συνοδεύονται από έντονες, τεθλασμένες γραμμές έντασης, μιλούν με νεκροκεφαλές και κεραυνούς και στα μπαλόνια λόγων τους η καμπύλη έχει αντικατασταθεί από ένα γωνιώδες, νευρικό περίγραμμα. Τα παιδιά όχι μόνο βρίσκουν στα εικονογραφημένα βιβλία τους παρόμοιες συμβάσεις, αλλά τις υιοθετούν και τα ίδια στις δικές τους δημιουργίες. Μάλιστα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν σε ασπρόμαυρες φωτοτυπίες φωτογραφιών τους παρεμβαίνουν ώστε να κάνουν φανερά και τα δικά τους συναισθήματα οργής.

Εικόνα 4. Συμβάσεις των κόμικς για την απεικόνιση του θυμού.

Τα μπαλόνια των συναισθημάτων. Εκτός από τα έντονα μπαλόνια της οργής παρατηρούνται στα κόμικς και άλλες παραλλαγές, όπως για παράδειγμα της ψυχρότητας (μπαλόνια λόγω σχηματοποιημένα σε παγωμένα σύννεφα) ή της προσποιητής ευγένειας (μπαλόνια λόγω με περίγραμμα γιρλάντες λουλουδιών). Τα παιδιά προσθέτουν μπαλόνια λόγω ή σκέψεων σε ήρωες γνωστών τους ιστοριών και προσπαθούν να φανερώσουν τα συναισθήματα των χαρακτήρων με τον τρόπο που έχουν σχεδιάσει τα μπαλόνια. Για παράδειγμα, η λύπη της Σταχτοπούτας εκφράζεται με ένα μπαλόνι που μοιάζει με δάκρυ και ο διάλογός της με τον πρίγκιπα φιλοξενείται σε μπαλόνια-κατακόκκινες καρδιές, η χαρά της μαμάς της Κοκκινোসκουφίτσας για τη σωτηρία της κόρης της με ένα μπαλόνι-χαμόγελο, ενώ η απογοήτευση το λύκου που δεν κατάφερε να τη φάει με ένα μαύρο σύννεφο έτοιμο να φέρει δυνατή βροχή.

ΠΕΡΙΚΕΙΜΕΝΟ

Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο εκφράζεται όχι μόνο με το λεκτικό και το οπτικό κείμενο, αλλά και με κάθε άλλη τροπικότητα, ακόμη και το περικείμενο, δηλαδή το ετερογενές σύνολο των στοιχείων που κάνουν ένα κείμενο βιβλίο (Genette, 1997· Γιαννικοπούλου, 2008). Η ευαισθητοποίηση των παιδιών του νηπιαγωγείου στην εκφραστική δύναμη των περικειμενικών στοιχείων συνήθως μεταφέρεται και στα δικά τους γραπτά:

‘Τιάσε’ το συναίσθημα. Επειδή ακόμη και το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένο το βιβλίο συμβάλλει στην κατασκευή του νοήματος και ένα περιοδικό lifestyle ποτέ δεν θα ήταν φτιαγμένο από χασαπόχαρτο αλλά μόνο από χαρτί ιλουστρασιόν, τα παιδιά φτιάχνουν τα δικά τους βιβλία για διαφορετικά συναισθήματα χρησιμοποιώντας χαρτιά με διαφορετικές υφές. Έτσι επιλέγουν σκληρό, άκαμπτο χαρτί για μια ‘θυμωμένη’ ιστορία, κόκκινο βελουτέ για μια ιστορία αγάπης και ένα τσαλακωμένο χαρτί για να επαναδημοσιεύσουν *Το κοριτσάκι με τα σπέρτα*.

Βιβλία σε διάφορα σχήματα. Ακόμη και τα βιβλία που κυκλοφορούν στην εκδοτική αγορά, καταφέρνουν ορισμένες φορές να επικοινωνήσουν το μήνυμά τους μέσα από την υλικότητα τους. Για παράδειγμα, μια τσέχικη έκδοση της Κοκκινোসκουφίτσας κυκλοφορεί σε σχήμα σπιτιού, ούτως ώστε να μεταφέρει μια ιδιαίτερα ‘ασφαλή’ εκδοχή της ιστορίας, σε μια εμφανή προσπάθεια (υπερ)προστασίας των μικρών αναγνωστών. Από την άλλη, η έκδοση της Κοκκινোসκουφίτσας

(Βοστώνη 1863, Lydia L. Very) σε βιβλίο-περίγραμμα της ομώνυμης ηρωίδας τοποθετεί την έμφαση στο κορίτσι και το σφάλμα της ανυπακοής, που έθεσε τον εαυτό της και τη γιαγιά της σε θανάσιμο κίνδυνο. Τα ίδια τα παιδιά όταν δημιούργησαν μια τρομαχτική εκδοχή της ιστορίας της Κοκκίνοσκουφίτσας θεώρησαν ότι θα ταίριαζε καλύτερα σε ένα βιβλίο σε σχήμα ανοιχτού στόματος λύκου.

Εικόνα 5. Βιβλίο – περιγράμματα.

Τα γράμματα νιώθουν. Στα βιβλία που χρησιμοποιούν διαφορετικούς τρόπους γραφής ανάλογα με το είδος των συναισθημάτων που αναφέρονται, τα παιδιά επιδίδονται σε ένα παιχνίδι μαντέματος προσπαθώντας να κατανοήσουν, εικάζοντας αποκλειστικά από τη μορφή του γραπτού κειμένου, ποιο συναίσθημα κυριαρχεί. Για παράδειγμα, στο βιβλίο των εκδόσεων Παπαδόπουλος *Αυτό που νιώθω*, κάθε δισέλιδο είναι αφιερωμένο σε ένα διαφορετικό συναίσθημα που υποδηλώνεται και από τον τρόπο με τον οποίο τυπώνεται η αντίστοιχη λέξη (π.χ. τρεμάμενα γράμματα για το φόβο, ανοιχτόκαρδα για τη χαρά και έντονα για το θυμό). Αφού η νηπιαγωγός απομονώσει τις αντίστοιχες λέξεις (συνήθως φωτοτυπώντας ή σκανάροντας μόνο το αντίστοιχο τμήμα της σελίδας) ζητά από τα παιδιά να της υποδείξουν το σχετικό συναίσθημα. Οι προτάσεις των παιδιών επιβεβαιώνονται ή απορρίπτονται μετά την ανάγνωση του αντίστοιχου δισέλιδου.

Το τρενάκι του φόβου. Τα παιδιά διαβάζουν ένα εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο ή ένα κόμικ και έρχονται σε επαφή με την ιδιότυπη γραμματοσειρά του ... τρέμου. Τότε η νηπιαγωγός τους ζητά να συγκεντρώσουν, και με τη βοήθεια των γονιών και των φίλων τους, αντίστοιχα παραδείγματα από άλλα κείμενα (π.χ. ταινίες θρίλερ, διαφημιστικά έντυπα). Έτσι, κολλώντας σε κάθε βαγόνι ένα απόκομμα, δημιουργείται το τρενάκι του τρέμου (προς τιμή του γνωστού παιχνιδιού του λούνα παρκ). Κάποιες φορές η αμαξοστοιχία αποδεικνύεται αρκετά μακριά.

Εικόνα 6. Διαφορετικές γραμματοσειρές για τα συναισθήματα.

Τι νιώθω; Αφού τα παιδιά παρατηρήσουν τη μεγάλη ποικιλία με την οποία τα διάφορα συναισθήματα εγγράφονται στην εικόνα της γραπτής λέξης, τους ζητείται να κάνουν το ίδιο στην αναγραφή του ονόματός τους. Σε αυτήν την περίπτωση δίνονται δισδιάστατα γράμματα μέσα στα οποία τα παιδιά θα ζωγραφίσουν ό,τι τα κάνει να αισθάνονται έτσι (π.χ. βόλτες στη θάλασσα, καρδούλες και πολλά λουλούδια για τη χαρά, αλλά και νυχτερινό ουρανό, μάγισσες, νυχτερίδες, και δάκρυα για τη λύπη).

Αν πάλι προτιμούν τον υπολογιστή, τα παιδιά γράφουν το όνομά τους και, αφού πρώτα περιγράψουν τι τους έρχεται στο μυαλό όταν η νηπιαγωγός αναφέρει κάποιο συναίσθημα π.χ. πείσμα, επιλέγουν γραμματοσειρά, μέγεθος και χρώμα για να το αποτυπώσουν στην εικόνα του ονόματός τους –π.χ. ο Θανάσης χρησιμοποιεί γαλάζια, κυματώδη γράμματα για την ηρεμία, πράσινη, επιθετική γραμματοσειρά για το πείσμα, καφέ για τη στενοχώρια και μαύρα, μικρά, ‘συνεσταλμένα’ γράμματα για το φόβο. Στο τέλος εκτυπώνουν τις διαφορετικές εγγραφές που απεικονίζουν τον εαυτό τους σε διαφορετικές συναισθηματικές καταστάσεις.

Περί μεγέθους. Τα βιβλία κυκλοφορούν σε διάφορα μεγέθη και τα παιδιά αρχίζουν να προβληματίζονται για τη λειτουργία τους στην κατασκευή του νοήματος. Συνήθως προτείνουν μεγάλα βιβλία για ευμεγέθη αντικείμενα, καταστάσεις και συναισθήματα. Ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο φρόντισαν να καταπολεμήσουν το φόβο τους για το λύκο αποφάσισαν να ‘εκδώσουν’ τις ιστορίες τους σε βιβλία ιδιαίτερα μικρού μεγέθους, με την αιτιολογία ότι έτσι ο μεγάλος κακός λύκος να γίνει ένα μικρούλικο, ακίνδυνο λυκάκι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Allance, M. (2008). *Ο μεγάλος θυμός* (Χρ. Σιδηροπούλου, Μτφρ.). Αθήνα: Ηλίβατον.

Andersen, H. C. (κείμενο) & Ingpen, R. (εικονογράφηση) (2005). *Το ασχημόπαπο* (Δ. Σίμου, Μτφρ.). Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.

Bang, M. (1991). *Picture this: How pictures work*. San Francisco: Chronicle books.

- Brownjohn, E. (εικονογράφηση) (2006). *Τι φοβούνται τα παιδιά του κόσμου* (Δ. Μιχαήλ, Μτφρ.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Βιζυηνός, Γ. (1999). *Τρομάρας*. Εικ. Άντα & Σβετλίν. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Cain, J. (2009). *Αυτό που νιώθω* (Α. Παπαθεοδούλου, Μτφρ.). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Casalis, A. (2004). *Μαμά μου σ' αγαπώ*. Αθήνα: Στρατίκης.
- Cave, K. (κείμενο) & Riddell, C. (εικονογράφηση) (1997). *Το κάτι άλλο*. Αθήνα: Πατάκης.
- Γιαννικοπούλου, Α. (2008). *Στη χώρα των Χρωμάτων: Το σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Fleer, M. & Hammer, M. (2013). Emotions in imaginative situations: The valued place of fairytales for supporting emotional regulation. *Mind, Culture and Activity*, 20 (3), 240-259.
- Freyman, S. & Elffers, J. (1999). *How are you peeling: Foods with moods*. NY: Scholastic Inc.
- Genette, G. (1997). *Paratexts: Thresholds of interpretation* (J. E. Lewin, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Κάντζου, Ν. & Λαμπρινέα, Ζ. (2009). *Ο κήπος των συναισθημάτων: 10 θεματικές προσεγγίσεις για το Νηπιαγωγείο*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Κέηβ, Κ. (κείμενο) & Ρίντελ, Κ. (εικονογράφηση) (1997). *Το Κάτι Άλλο* (Ρ. Τουρκολιά-Κυδονιέως, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Κουρμούση, Ν. & Κούτρας, Β. (2011). *Βήματα για τη ζωή*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κολ, Μπ. (2001). *Αγαπούλα* (Β. Ηλιόπουλος, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Lavater, W. (1965). *Le petit chaperon rouge*. Paris: Maeght editions.
- Λιόρι, Ντ. (1999). *Θα σ' αγαπώ ότι κι αν γίνει* (Φ. Μανδηλαράς, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Λιούις, Ρ. (1999). *Φίλοι* (Φ. Μανδηλαράς, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Maar, P. (κείμενο) & Kasparavicius, K. (εικονογράφηση) (1998). *Το ταξίδι της Λίζας* (Μ. Μούγιαννη, Μτφρ.). Αθήνα: Κάστωρ.
- Μαγουλά-Γαϊτάνου, Π. (2006). *Δάμων και Φιντίας: Η δύναμη της φιλίας*. Αθήνα: Άγκυρα.
- Makinen, P., & Nyberg, K. (2003). *Η μαμά του Μάρκου έχει κατάθλιψη*. Σέρρες: Σ.Ο.Φ.Ψ.Υ.Ν.
- McBratney, S. (κείμενο) & Jeram, A. (εικονογράφηση) (1996). *Μάντεψε πόσο σ' αγαπώ* (Γ. Παπαδόπουλος, Μτφρ.). Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Monreal, V. (2005). *Τι νιώθεις;* Θεσσαλονίκη: Φλούδας
- Νευροκοπλή, Β.(κείμενο) & Ανδρικόπουλος, Ν.(εικονογράφηση) (2007). *Αν τ' αγαπάς ξανάρχονται*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Οικονομίδου, Σ. (2000). *Χίλιες και μία ανατροπές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Oram, H. (κείμενο) & Kitamura, S. (εικονογράφηση) (1988). *Ο θυμωμένος Άρθουρ* (Ρ. Ρώσση-Ζαΐρη, Μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Ρώσση.
- Περό, Σ. (1993). *Ο γενναίος ραφτάκος*. Αθήνα: Κέδρος.
- Racovska, K. (2010). *Cinderella*. Hong Kong: Michael Neugebauer.
- Πατέρα, Α. & Τσιλιμένη, Τ. (2012). *Φιλαναγνωσία και κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού: Θεωρητικές προσεγγίσεις, δραστηριότητες και παιχνίδια*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Roca, N. (κείμενο) & Κούρτο, Ρ. Μ. (εικονογράφηση) (2005). *Τα συναισθήματα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Rowe, J. A. (2007). *Θέλω μια αγκαλιά* (Μ. Παπαγιάννη, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Schlenz, K. (2000). *Η Μιμή με τα μεγάλα αυτιά* (Β. Τασιόπουλος, Μτφρ.) Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες.
- Schober, M. (2008). *Αυτός που αγαπώ έχει μια κόκκινη μυτούλα* (Μ. Αγγελίδου, Μτφρ.). Αθήνα: Αίσωπος.
- Σέφλερ, Α. (1998). *Παροιμίες απ' όλο τον κόσμο* (Κ. Κουλουμπή- Παπαπετροπούλου, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Stehr, F. (1998). *Λύκε λύκε σ'αγαπώ* (Ρ. Ρώσση-Ζαΐρη, Μτφρ.). Αθήνα: Μίνωας.
- Τριβιζάς, Ε. (κείμενο) & Oxenbury, Ε. (εικονογράφηση) (1994). *Τα τρία μικρά λυκάκια*. Αθήνα: Μίνωας.
- Weitzman, J. P. (text) & Glasser, R. P. (images)(2001). *You can't take a balloon into the Metropolitan Museum*. London: Puffin Books.
- Χαραλάς, Κ. (κείμενο) & Σταματιάδη, Ντ. (εικονογράφηση) (2010). *Το κουτί του θυμού*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Στοιχεία επικοινωνίας:

Αγγελική Γιαννικοπούλου, aggianik@ecd.uoa.gr